

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11365941>

AKSIZ SOLIG'INI TUBDAN ISLOH QILISH VA SOLIQ TIZIMIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'LLARI

Almanov Xurshid Ismoilovich

TDIU Mustaqil izlanuvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mamlakatimiz mustaqillika erishgandan keyingi bosqichda soliq siyosatidagi keng ko'lamli o'zgarishlar va bugungi kunga qadar soliq siyosatidagi evolutsiyon rivojlanish bosqichlariga chuqur to'xtalib o'tilgan. Xususan, Aksiz solig'ini tubdan isloh qilish soliq siyosatining samaradorligini baholash bo'yicha ilmiy-uslubiy va amaliy yondashuvlar ko'rib chiqish jarayonida uning tarkibiy qismlari alohida tahlil qilingan va YaIM hamda soliq yuki ko'rsatkichlari ta'sir dinamikasi birgalikda o'rganib chiqilgan.

Kalit so'zlar: *Aksiz solig'ini tubdan isloh qilish soliq siyosati, soliq siyosati strategiyasi, soliq yuki, YaIM, soliq qarzi, soliq tushumi, soliqlarning elastiklik koeffitsenti.*

O'zbekiston Respublikasi soliq siyosatining strategiyasini amalga oshirilishi natijasida bir qator ijobiy natijalarga erishilishiga asos bo'ldi. Respublikada adolatli, shaffof, uzoqqa mo'ljallangan va xalqaro andozalarga javob bera oladigan soliq tizimini yaratishga qaratilgan soliq islohotlari iqtisodiy, huquqiy jihatdan har tomonlama asoslangan hamda soliq to'lovchilar uchun qulay va manfaatli ekanligini ko'rsatmoqda. Birinchi navbatda, tadbirkorlik subyektlari va investorlar faoliyatini soliq sohasida kafolatlashning huquqiy asosi yaratilib, yangi Soliq konsepsiyasi, Soliq kodeksi va 150 dan ortiq qonun, Farmon, qaror va boshqa me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Teng raqobat sharoitini yaratish maqsadida 80 dan ortiq turli soliq imtiyozlari bekor qilindi. Individual imtiyozlar berish amaliyotidan voz kechildi. Aksiz solig'ini tubdan isloh qilish Soliq yukini keskin pasaytirish maqsadida Soliq turlari 13 tadan 9 taga kamaytirildi.

Tovar aylanmasidan 3,2 foiz miqdorda olinadigan ajratmalar, Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i (8 foiz) bekor qilindi, mulk solig'i stavkasi 5 foizdan 1,5 foizga pasaytirildi, QQS stavkasi 20 foizdan 12 foizga tushirildi.

Yagona ijtimoiy to'lov stavkalari 25 foizdan 12 foizga tushirilishi, fuqarolarning Pensiya jamg'armasiga majburiy sug'urta badallari (8 foiz) bekor qilinishi hamda daromad solig'ini hisoblashning oshib boruvchi shkalasidan (*eng yuqori stavkasi - 22,5 foiz*) voz kechilib, qat'iy 12 foizga tushirilishi natijasida ish haqiga soliq yuki qariyb 2 baravar pasaydi. (Misol uchun: Yevropa davlatlari Shvetsiyada daromad solig'i stavkasi – 56,9%, Angliyada 20-45%, Daniyada – 55,6%, Ispaniyada 45%, QQS stavkasi Daniya, Norvegiya, Shvetsiyada – 25 %, Finlyandiyada – 24%, Vengriyada – 27 %, Rossiya, Belarus va Ukrainada – 20 %). 2022-yilda ham soliq yukini pasaytirish izchil davom ettirilib, amortizatsiya foizlari va investitsiyaviy chegirmalari miqdori 2 baravarga oshirildi, uyali aloqa kompaniyalariga aksiz solig'i stavkasi 15 foizdan 10 foizgacha, polietilen granulari aksiz solig'i 20 foizdan 10 foizgacha pasaytirildi, ayrim hududlarga maxsus soliq rejimi joriy etilib, xususan aylanmadan olinadigan soliq stavkasi 1 foiz qilib belgilandi. Natijada, 2022-yildan ayrim stavkalarning pasaytirilishi natijasida tadbirkorlik subyektlari ixtiyorida dastlabki tahlillar natijasi bilan 4,5 trln so'm mablag' qoldi.

Prezident Sh.Mirziyoyev tomonidan soliq idoralari oldiga qo'ygan yangi vazifa – “Soliq idorasi – tadbirkorga ko'makchi” tizimini qo'llash tadbirkorlarga amaliy yordam ko'rsatishdagi eng muhim ishlardan bo'ldi. Shuningdek soliq organlarini xizmat ko'rsatuvchi tashkilotga aylantirildi. “Soliqchi – tadbirkorga ko'makchi” tamoyili asosida ishlarning tashkil etilishi natijasida birgina 2022-yilda: soliq hisobotlarini avtomatlashtirish orqali soliq hisobotlarini ixtiyoriy taqdim etish ko'rsatkichi 99 foizga yetdi, kadastr agentligi ma'lumotlari jamlanganligi to'liq avtomatlashtirilgan bo'lsa, elektron hisobvara-faktura, onlayn nazorat kassa texnikasi, “marketpleys” tizimi ma'lumotlari hamda Bojxona qo'mitasi bilan real vaqt rejimida ma'lumot almashishni joriy etish orqali QQS hisoboti 173,9 mingta to'lovchiga (86 foiz) avtomatlashtirildi.

Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha vujudga kelgan manfiy farq summalarining belgilangan tartibda qaytarib berilishi natijasida, 2022-yilda soliq to'lovchilarga 20,1 trln so'm qoplab berildi yoki 2021-yilga nisbatan qariyb 7,6 trln.so'mga ko'p mablag' qaytarildi. Aksiz solig'ini bo'sh turgan binolar, foydalanilmayotgan ishlab chiqarish maydonlari, yashash uchun mo'ljallanmagan inshootlar, shuningdek, tugallanmagan qurilish obyektlariga hamda ushbu obyektlar bilan band bo'lgan yer uchastkalariga nisbatan mol-mulk va yer soliqlarining oshirilgan stavkalarini qo'llash bekor qilinib, 18,5 mingta obyekt mulkdorlariga 1,7 trln so'm soliqlarni hisoblanishi to'xtatildi hamda 20,5 mingta obyekt mulkdorlarga nisbatan ta'sirchan soliq mexanizmi qo'llanilishi natijasidan hosil bo'lgan 1,8 trln so'mlik soliq qarzi hisobdan chiqarildi.

Xorijiy valyutadagi tushumni kechiktirish holati uchun qo'llaniladigan moliyaviy jarima miqdori 2 baravarga kamaytirildi. 2022-yil davomida 2 507 ta xo'jalik subyektlariga moliyaviy jarima miqdori 2 baravarga kamaytirilishi natijasida 752,9 mlrd so'm miqdoridagi summa xo'jalik subyektlari ixtiyorida qoldi jarima qo'llash bekor qilindi. Buxgalteriya hisobi subyektlari tomonidan moliyaviy hisobotlarni soliq va statistika organlariga har chorakda taqdim etish talabi bekor qilindi. Eksport qilishdan olingan daromadlar hajmining ulushidan qat'iy nazar, eksport qilingan tovarlar (xizmatlar) qismiga nisbatan foyda solig'i va aylanmadan olinadigan soliq solinmasligi belgilandi.

Kichik va o'rta biznes toifasiga kiruvchi tadbirkorlar uchun soliq to'lovlarini 6 oyga foizsiz bo'lib-bo'lib to'lash huquqi berildi.

Bundan tashqari, "Soliq" mobil ilovasi bilan soliq to'lovlarini to'lashda jismoniy shaxslarga oson va qulay to'lash tizimi ishlab chiqildi. Bugungi kunda takomillashtirish ishlari davom ettirilmoqda. 2022-yilda (1-avgustidan 31-dekabr kuniga qadar) 59 995 ta soliq to'lovchilar tomonidan 10,8 mlrd so'm soliq to'lovlari "Soliq" mobil ilovasi orqali amalga oshirildi. Natijada soliq to'lovchilarga majburiyatlari bo'yicha ya'ni ortiqcha to'lovga yo'l qo'ymasdan, xato to'lanishini oldini olish hamda bir vaqtning o'zida bitta jarayon (operatsiya) orqali barcha obyektlari bo'yicha majburiyatlarini bajarish imkoniyati hamda ularning shaxsiy hisobvarag'iga bir daqiqa ichida hisobga olish tizimi yaratildi.

Televideniye va radio orqali 9,5 mingta, ijtimoiy tarmoqlar orqali berilgan axborotlar 35,7 mingtani tashkil etdi. Call markazi tomonidan 878,7 mingta qo'ng'iroqlar orqali tadbirkorlarga majburiyatlarini bajarishga ko'maklashildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat soliq xizmati organlari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 26-iyundagi PQ-3802-son qaroriga muvofiq soliq xizmati organlarida 2019-yildan boshlab Yirik soliq to'lovchilar bo'yicha hududlararo davlat soliq inspeksiyasini tashkil etilib, xizmat ko'rsatishning markazlashgan tizimi sohalar bo'yicha belgilandi va bugungi kunda 962 ta soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatmoqda. Inspeksiyaning tashkil etilishi bilan soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish, soliq ma'murchiligining sifati oshishi natijasida budjetga tushadigan mablag'lar miqdori 2022-yil yakuni bilan 88,3 trln so'mni tashkil etib, 2019-yilga nisbatan qarib 2,5 barobarga ko'p tushum ta'minlandi. Shuningdek, qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilarga ko'rsatiladigan xizmatlar sifatini oshirish maqsadida soliq ma'murchiligini markazlashgan holda hududiy soliq boshqarmalari tomonidan amalga oshirilishi joriy etildi (5 yil davomida QQS to'lovchilar soni 6,7 mingtadan 173,9 mingtaga yoki 26 barobarga, tushum 13,8 trln.so'mdan 32,8 trln. so'mga yoki 2,4 barobarga oshgan).

Soliq to'lovchilarga soliq majburiyatlarini bajarishda ko'maklashish maqsadida "Soliq-servis" davlat unitar korxonasi tashkil etildi. Soliq to'lovchilar faoliyati yuzasidan tashkil etiladigan tekshirishlar soni 13 tadan 3 taga qisqartirildi hamda xalqaro amaliyotning muvaffaqiyatli tamoyillarini nazarda tutuvchi soliq tekshiruvini o'tkazish bo'yicha uslubiy qo'llanma tasdiqlandi. Soliq xavflarini inson omilisiz tahlil qilish tizimi ishlab chiqildi va joriy etildi, bu soliq tavakkalchiligini baholash va ularni keyinchalik xavf segmentlariga taqsimlashning vijdonli mezonlari va xizmat ko'rsatish siyosatini tanlash asosida soliq to'lovchilarni aniqlash imkonini beradi.

Tekshiruvdan oldingi tahlil - 400 ta mezon asosida "Avtokameral" tizimi joriy qilinib, soliq to'lovchilarga mezonlar oshkora ko'rinishining yo'lga qo'yilishi, soliq to'lovchilarga xato-kamchiliklarini mustaqil bartaraf qilish imkoniyatlarini yanada kengaytirdi va ularda soliq tekshiruvlarini o'tkazilishining oldi olindi. Bu imkoniyatdan 49 723 ta soliq to'lovchilar samarali foydalanib, jami 2,3 trln so'm qo'shimcha hisoblab tuzatilgan qayta hisobotlarini taqdim qildilar. Natijada ushbu tadbirkorlik subyektlarida hech qanday soliq tekshiruvlari o'tkazilmadi hamda ularga nisbatan 1,1 trln so'm moliyaviy jarima qo'llanilishi oldi olindi.

Soliq islohotlarini amalga oshirilishi pirovardida: faoliyat ko'rsatayotgan xo'jalik subyektlari soni 541,5 mingga yetib, 2018-yilga nisbatan 105,4 mingga (24%) ko'paydi, qo'shilgan qiymat solig'ining jami tushumdagi ulushi 2020-yilda 19,8 foizni, 2021-yilda 20 foizni va 2022-yilda 22,1 foizni tashkil etdi, shuningdek, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha tushumlar 2018-yilga nisbatan 11,0 trln so'mga yoki 1,8 barobarga, o'tgan yilga nisbatan 5,4 trln so'mga ko'payib, 24,3 trln so'mni tashkil etdi. Ma'lumot uchun qayd etish joizki, 2022-yil yakunlariga ko'ra, aholini rasmiy ravishda ro'yxatdan o'tib qonuniy ishlaydigan qismi 5,1 mln kishini tashkil etib, 2018-yilga nisbatan 1,2 ming kishiga (*31 foizga*) oshdi.

Soliq organlarida axborot-texnologiyalari sohasida ham sezilarli darajada ijobiy o'zgarishlarga erishildi. Oxirgi yillarda 41 ta avtomatlashtirilgan axborot tizimlari joriy etilib, interaktiv soliq xizmatlari soni 30 tadan 50 taga yetdi.

Yashirin iqtisodiyotni jilovlash hisobiga soliq bazasini kengaytirish maqsadida, zamonaviy soliq ma'murchiligining yangi instrumentlari - Elektron hisobvaraqa-fakturalari, onlayn nazorat kassa mashinalaridan foydalanish, tovarlarni markirovkalash, elektron shartnoma tizimlari joriy etildi. EHF va elektron shartnomalar yo'nalishida 2022-yilda rasmiylashtirilgan elektron hisobvaraqa-fakturalar soni 38,1 mln tani tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 4,4 mln ta ko'paydi. Ularda aks ettirilgan tovar aylanmasi 1 402,7 trln so'm bo'lib, o'tgan yilga nisbatan 252,6 trln so'mga (22 %) ortgan bo'lsa, QQS summasi 134,2 trln so'mni yoki o'tgan yilga nisbatan 21,0 trln so'mga (19 %) oshgan. Rasmiylashtirilgan elektron

ishonchnomalar soni 2022-yilda 4,5 mln tani tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 805 376 taga (22 %) oshdi. Elektron shartnomalar o'tgan yilga nisbatan 1,1 mln taga yoki 5 baravarga oshib, 1,4 mln taga yetdi.

Onlayn-NKT yo'nalishda onlayn nazorat kassa mashinalaridan foydalanuvchilar soni 145 332 taga yetib, o'tgan yilga nisbatan 24 983 taga (21%) ortdi. Ular foydalanayotgan ONKT soni 246 267 tani tashkil etib, o'tgan davrga nisbatan 19 974 taga (9%) ko'paygan bo'lsa, ularda aks ettirilgan cheklar soni 720,8 mln taga yetib, o'tgan yilga nisbatan 336,8 mln taga (88%) oshdi. E-Imtiyoz yunalishida 2022-yil davomida 130,6 mingta xo'jalik subyektlari 72,9 trln so'mlik soliq imtiyozlaridan foydalanib, 2021-yilning mos davriga nisbatan 60 foizga o'sgan. E-ijara yo'nalishida 2022-yilda "E-ijara" interaktiv xizmatida ijaraga beruvchilar soni 186 219 tani, ro'yxatga olingan shartnomalar soni 325 513 tani tashkil etdi. Ushbu shartnomalarning umumiy summasi 8,5 trln so'mni, shartnoma summasiga nisbatan hisoblangan soliq summasi 486,1 mlrd so'mni, shu jumladan daromad solig'i 240 mlrd so'mni tashkil etdi. Turar joy egalari bilan talabalar o'rtasida 44 268 ta ijara shartnomasi tuzilib, ijaraga beruvchilarga 12,7 mlrd so'mlik soliq imtiyozlari berildi.

Mahsulotlarni raqamli markirovkalash tizimidan foydalanuvchilar soni 2022-yilda 51 377 tani tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 40 264 taga yoki 4,6 baravarga ortdi. Ular tomonidan markirovkalangan tovarlar miqdori 2,0 mln tani tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 1,1 mln ta ko'p yoki 2,2 baravarga ortdi. 2022-yil yakuni bilan mahsulot va xizmatlarning yagona milliy elektron katalogiga kiritilgan tovar va xizmatlar soni 255 683 taga yetib, o'tgan yilga nisbatan 185 519 taga yoki 3,6 baravarga ortdi.

my.soliq.uz saytidagi interaktiv xizmatlar bo'yicha 2022-yilda foydalanuvchilar soni 1,4 mln tani tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 267 584 taga (23%) ko'paydi. "SOLIQ" mobil ilovasidan foydalanuvchilar soni 1,8 mln taga yetib, shundan shaxsi verifikatsiyadan o'tgan foydalanuvchilar soni 835 300 tani tashkil etdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik faoliyati va o'zini o'zi band qilishni davlat tomonidan tartibga solishni soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4742-son qaroriga muvofiq 67 turdagi faoliyat bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslarga o'zini-o'zi band qilgan fuqaro sifatida ro'yxatdan o'tib, faoliyat yuritish imkoniyati yaratildi (bugungi kunda o'zini-o'zi band qilish faoliyat turlari 102 tani tashkil etadi). Bunda, o'zini-o'zi band qilgan shaxs o'z faoliyati bo'yicha olgan daromadlari soliqqa tortilmasligi belgilanib, ixtiyoriy ravishda BHM 0,5 baravarini to'lagan holda mehnat staji hisobi yuritilishi joriy etildi. Mamlakatda keng ko'lamli islohotlar boshlanishi va yangi O'zbekiston qurilishi bilan o'sha paytda amalda

bo‘lgan Soliq kodeksi yangi talablarga javob bermasligi va yangilanishi kerakligi aniq bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 30-dekabrda O‘RQ-599-son qonuni bilan qabul qilingan Soliq kodeksining yangi tahriri respublika hududida amalda bo‘lgan soliqqa tortish masalalarini tartibga soluvchi barcha amaldagi norma va qoidalarni takomillashtirish va tizimlashtirish orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qiluvchi hujjat sifatida ishlab chiqilgan bo‘lib, soliq munosabatlari tizimida yagona qonunchilik bazasini yaratishga imkon berdi. Ushbu chora soliq qonunchiligi sohasidagi qonunosti normativ-huquqiy hujjatlar sonini sezilarli darajada kamaytirdi.

Yangi tahrirdagi Soliq kodeksining asosiy maqsadi makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, davlat budjeti mustahkamligini ta‘minlash va budjet daromadlarini shakllantirishga ko‘maklashishdan iborat. Bunga soliq qonunchiligini tartibga solish, soliqqa tortishni tartibga soluvchi qonunchilik doirasidagi nomuvofiqlik va nizolarni bartaraf etish, qonunga bo‘ysunuvchi soliq to‘lovchilarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishni kuchaytirish orqali erishiladi. Soliq kodeksini qayta ko‘rib chiqish jarayonida soliqlarni, xususan, bir xil soliq solish bazalariga ega bo‘lgan soliqlarni birlashtirish, soliq hisobotlarini taqdim etish tartiblarini soddalashtirish va soddalashtirish, operatsion xarajatlarni cheklashni nazarda tutuvchi sezilarli optimallashtirish amalga oshirildi. Umuman olganda, Soliq kodeksining yangi tahriri amalda tasdiqlangan soliqlarni yig‘ish tamoyillari va yondashuvlariga, boshqa mamlakatlarning ilg‘or tajribalariga asoslangan. Xususan, XVF va JB kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar ko‘magida MDH mamlakatlari va Yevropa Ittifoqi tajribasidan foydalanilgan. Soliq kodeksining yangi tahrirda qabul qilinishi O‘zbekiston soliq tizimini xalqaro standartlarga yanada yaqinlashtirishga, qonunga bo‘ysunuvchi soliq to‘lovchilar huquqlarini yuqori darajada himoya qilishni ta‘minlab, uni milliy va xorijiy investorlar uchun osonroq va tushunarli qilishga imkon berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo‘mitasining axborotnomasi.
2. <http://www.Soloq.uz>-(Davlat solqi qo‘mitasi sayti)
3. <http://www.mf.uz>- (Moliya vazirligi sayti)
4. <http://www.stat.uz>-(Davlat statistika qo‘mitasi sayti)
5. <https://www.sciencedirect.com>
6. <http://www.doingbusiness.org> – (Doingbusiness – biznes yuritish loyihasi).
7. <https://www.indexmundi.com> – (IndexMundi – bir nechta manbalardan tuzilgan batafsil mamlakat statistikasi, diagrammalar va xaritalarni o‘z ichiga olgan sayt).
8. <https://taxfoundation.org> – (Soliq fondi – Vashingtondagi tahlil markazi).
9. <https://www.nalog.gov.ru> – (Rossiya Federatsiyasining Federal soliq xizmati).
10. <https://davreestr.uz> – (Ko‘chmas mulk obyektlariga bo‘lgan huquqlarning davlat reyestri).